

Ана СТОЛИЋ*

Историјски институт

Београд

ИЗМЕЂУ НАЦИОНАЛИЗМА И ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМА Српкиње на конгресима организација Међународног женског покрета до Првог светског рата*

Апстракт: У раду се анализира учешће представница Српског народног женског савеза на конгресима Међународне алијансе за право гласа жена и Међународног женског савета у деценији пред почетак Првог светског рата. Национално удружење жена у Србији, основано 1906. године, прошло је кроз вишегодишњи процес дефинисања циљева, међу којима је и истицање захтева за правом гласа за жене. На другој страни, све снажнији међународни покрет жена је моћном агитацијом наметао своја правила, циљеве и дух интернационализма. Полазећи од претпоставке да су се наступи Српкиња на сцени међународног женског покрета разликовали од дотадашњих искустава представљања која су имала обележје националне културне и политичке репрезентације (светске изложбе, изложбе и конгреси словенских жена), анализирана је садржина њихових говора и реферата, извештаји са конгреса, доступна међународна преписка. У раду се разматрају питања о контексту њиховог учешћа у коме се преламају не само феминистички, него и политички и друштвени проблеми у Србији, али и репродукују глобални односи моћи у политикама међународног женског покрета.

Кључне речи: феминизам, међународни женски покрет, Српкиње, национализам, интернационализам, Први светски рат.

---

* ana.stolic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Од универзалних царстава ка националним државама: друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану* (Ев. бр. 177030)..

Феномени као што су *женско питање, еманципације жена, женски покрет* историјски и историографски припадају историји феминизма 19. и 20. века.¹ Дисциплинарно посматрано историја феминизма се најчешће везује за женску и родну историју или студије рода, иако је у последње две деценије све присутније и становиште да је реч о интегралном делу „опште“ политичке историје. Феминизам је политички дубоко повезан са појавом модерне демократије, либерализмом, национализмом, радикализмом и социјализмом, али су феминистичка теорија и историографија указале да је феминистичка друштвена критика дубље од појединих политичких идеологија задрала у суштинске односе моћи у сваком друштву – односе мушкараца и жена.² Термин *феминизам*, који је преузет из француског језика (*Féminisme*), почео је да се користи 90-их година 19. века у Енглеској да би потом у првој половини 20. века постао општеприхваћен у целој Европи. Међутим, неки истраживачи и данас показују велику обазривост приликом коришћења овог термина у анализама историје идеја и организованих покрета за достизање правне, друштвене, културне и политичке једнакости жена у различитим политичким и културним контекстима с краја 18, у 19. и почетком 20. века. Извесно је да термин и његово тадашње значење нису били прихваћени у многим женским покретима насталим у централној, источној и југоисточној Европи где је, за разлику од англоамеричког подручја, имао негативно обележје и служио је за означавање нечег радикалног и антимушког. Ово је посебно важно јер је англоамерички модел феминизма дуго сматран за аксиом, док су другачије историјске форме посматране као

¹ Под феминизмом се подразумева скуп теорија и пракси усмерених ка оспоравању и укидању политичке, правне, друштвене и културне неравноправности жена и зато феминизам представља једну од важних окосница европске и англоамеричке историје у 19. и у 20. веку.

² О овоме постоји огромна литература. Зато наводимо само неке кључне радове за историографију: R. Evans, *The Feminists: Women's Emancipation Movements in Europe, America and Australasia 1840–1920*, London–New York 1977; B. Anderson – J. Zinsser, *A History of Their Own*, vol. I–II, London 1977; *History of Women in the West*, Vol. I–V, eds. G. Dubby and M. Perot, Harvard University Press, 1993–1998; J. W. Scott, *Gender and Politics of History*, New York 1999; *Gendered Nations. Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, eds. I. Bloom, K. Hagemann and K. Hall, Oxford–Berg 2000; K. Offen, *European Feminisms 1700–1950. A Political History*, Stanford 2000 (K. Ofen, *Evropski feminizmi 1700–1950*, Beograd 2016); B. Smith, *The Gender of History*, Harvard 1999; G. Bok, *Žena u istoriji Evrope*, Beograd 2005; *Women's Emancipation Movements in the Nineteenth Century: A European Perspective*, eds. S. Paletschek, B. Pietrow-Ennker, Stanford 2004.

одступања од норме. Због тога заступници тог приступа предлажу термин *покрет за еманципацију жена*, који је синоним за *женски покрет* или користе тај термин као „старији“, као неку врсту претходнице феминизма у смислу глобалног политичког покрета.³ Међутим, у контексту историје међународног женског покрета захтеви за политичким, правним и друштвеним променама положаја жена били су у суштини феминистички и у овом раду су анализирани као део историје феминизма.

Једно од најважнијих обележја еманципаторске феминистичке праксе у Европи и Америци у последњим деценијама 19. и почетком 20. века била је интернационализација женског покрета. Претходила јој је потпуно нова културна појава – међународна преписка између жена различитог порекла, држава и друштава која је од деведесетих година 19. века припремила терен за изградњу покрета.⁴ У том процесу су на међународном плану дефинисани заједнички политички, економски и друштвени циљеви, створена су језгра организација и установљена правила и механизми деловања. Успостављени су контакти и изграђена је специфична комуникациона мрежа помоћу које је остваривана сарадња, грађена пријатељства, осећање солидарности и заједнички језик феминистичког разумевања. Резултати анализе идентитетских политика покрета указују да је у циљу превазилажења етничких и националних баријера конструисан специфичан колективни интернационални идентитет.⁵ Он је грађен и помоћу одговарајућих симбола и визуелних представа: осмишљавањем посебних брошева, застава, банера, химни и поштанских маркица. Реч је о две организације: Међународном женском савету (International Council of Women) и Међународној алијанси за право гласа жена (International Alliance for Women's Suffrage). Обе су постале значајна политичка снага међународног феминистичког покрета до почетка Првог светског рата. У њиховом крилу развијана је антимилитаристичка и антиратна идеја која је водила ка стварању Међународног комитета жена за стални мир, у Хагу 1915. године (International Committee of Women for Permanent Peace) односно, Међународне женске лиге за мир и слободу од 1919. године (Women's

³ Опширније у: А. Столић, *Сестре Српкиње. Појава покрета за еманципацију жена и феминизма у Краљевини Србији*, Evoluta, Београд 2015, 23–31.

⁴ *Politics and Friendship. Letters from the International Women Suffrage Alliance 1902–1942*, М. Bosch (ed.), The Ohio State University Press, Columbus 1990, 35.

⁵ L. Rupp, V. Taylor, *Forging Feminist Identity in an International Movement: A Collective Identity Approach to Twentieth/Century Feminism*, Signs (Winter 1999) 364–386. <http://signsjournal.org/>

International League for Peace and Freedom).⁶ Ове организације су се издвајале по својој начелној отворености за све жене света и успешном организовању делатности у Европи, САД и Аустралији у годинама пред Први светски рат.⁷ Међународни савет је јачао у међуратном периоду, преживео Други светски рат, реорганизовао се и постоји и данас. На другој страни, програмски говор Кларе Цеткин о нераскидивој вези социјализма и женског питања, који је одржала на оснивачком конгресу Друге интернационале у Паризу 1889. године, представљао је темељ социјалистичке теорије о женској еманципацији. Под њеним руководством основана је Женска социјалистичка интернационала 1907. године.

У овом раду биће анализирани учешће и сарадња представница Српског народног женског савеза⁸ на конгресима и конференцијама Међународне алијансе за право гласа и Међународног женског савета до Првог светског рата. Посебно ће бити разматрана садржина њиховог међународног ангажмана с обзиром на шири политички и друштвени контекст Краљевине Србије. Пажња ће бити усмерена на следећа питања: да ли су представнице Србије артикулисале своје наступе у феминистичком кључу, да ли су сцену међународног женског покрета користиле за националну политичку и културну репрезентацију (или је реч о комбинацији ова два приступа) и да ли је дух интернационализма утицао на њихове ставове? Ово је важно због особености српског женског покрета. Међу циљевима Српског народног женског савеза из 1911. године првенство је дато „раду на националном плану“ а тек потом промени приватно-правног и друштвеног положаја (не свих) жена и стицању политичких права. Водеће представнице женских удружења која су чинила Српски народни женски савез учествовале су у званичним националним

---

⁶ S. Oldfield, *Mary Sheepshanks edits an internationalist suffrage monthly in wartime: Jus Suffragii 1914–19*, *Women's History Review* 12:1 (2003) 119–134. <http://dx.doi.org/10.1080/13664530300200350>; M. Perković, *Feminizam i pacifizam*, у: *Neko je rekao feminizam*, Београд 1912, 308–310.

⁷ L. Rupp, V. Taylor, *Forging Feminist Identity in an International Movement*, 367.

⁸ Српски народни женски савез (СНЖС) основан је 1906. године као јединствена национална организација жена коју су на почетку чинили Београдско женско друштво, Коло српских сестара, Друштво кнегиња Љубица, Српско-јеврејско друштво и Материнско удружење. До 1909. није имало јасан концепт рада а тек са Правилима из 1911. утврђени су циљеви његовог деловања: национални рад, побољшање положаја жене у друштву и држави, стицање права гласа за жене. Рад се одвијао у три секције: хуманој, културној и феминистичкој. Прва председница је била Савка Суботић (потом почасна), па Катарина Миловук, потпредседнице Милка Вуловић, Делфа Иванић.

политичким манифестацијама (прославама, комеморацијама, митинзима политичке подршке) увек с идејом да представљају све жене у Србији. Овај репрезентативни план био је једно од најзначајнијих обележја њихове мирнодопске јавне видљивости у земљи током две деценије пред Први светски рат.⁹ И, коначно, биће анализиран и одговор на који су наилазиле током свог представљања у иностранству, јер је реч о веома организованој и захукталој машинерији међународног женског покрета који су предводиле жене из западних европских земаља и САД.

Почетак међународног женског покрета везује се за Међународно удружење жена (*Association Internationale des Femmes*) које је на иницијативу представница Француске започело са радом у Женеви 1870. године. Циљеви су били морални и интелектуални напредак жена, постепено побољшање њиховог положаја у друштву путем захтева за остварењем људских, грађанских, економских и политичких права. Наредних година Удружење је често обустављало рад, али је његово вођство успело да одржи конгрес у Паризу у време Велике светске изложбе 1878. године. Уследиле су конференције у Женеви, Базелу, Лозани на којима су водећу улогу имале представнице Француске. Међутим, током осамдесетих година тежиште покрета се полако преместило на англоамеричко подручје са кога је послат јасан захтев и за стицањем права гласа за жене.¹⁰ Водеће представнице Америчког националног удружења жена Елизабет Кејди Стентон (*Elizabeth Kady Stanton*) и Сузан Ентони (*Susan Antony*) су на темељу искуства које су стекле путујући по Европи иницирале сазивање Међународног женског савета (*ICW*) у Вашингтону 1888. године. Оснивачком конгресу је присуствовало највише Американки, али су биле заступљене и представнице из већине западноевропских земаља. Савет је отворио врата за чланство свим врстама женских удружења, од књижевних клубова до друштава за моралну чистоту и борбу против алкохолизма. Стремећи ка привлачењу што већег броја присталица, Међународни женски савет је у првим годинама избегавао да се опредељује у вези с контроверзним питањима а једно од њих је било и истицање захтева за правом гласа жена. Стратегија вођства организације се заснивала на ставу да и противнице освајања политичких права заслужују да се чује њихово мишљење. Овакв став је убрзао оснивање Међународне алијансе за право гласа жена (*IWSA*) 1902. године у Вашингтону, односно на конгресу у Берлину 1904. године. У Алијанси је од оснивања обликован

⁹ А. Столић, *Сестре Српкиње*, 119–130.

¹⁰ К. Офен, *Европски феминизми 1700–1950. Политичка историја*, *Evoluta*, Београд 2016, 176–178.

јак феминистички идентитет с јасним циљем постизања пуних грађанских, политичких и економских права жена.

Обе организације су у годинама пред Први светски рат убрзано увећавале своје чланство на глобалном нивоу: Међународни савет је имао неколико милиона чланица а чланство Међународне алијансе је од десетак земаља чланица приликом оснивања нарасло на двадесет пет. Моћ привлачења се, осим агитације о којој ће касније бити речи, заснивала и на значајном медијском простору који је освојен у већини земаља, пре свега у штампи и посебним публикацијама.¹¹ Уочљиво је да су неке од водећих представница покрета имале свест о бројним значењима њиховог рада у историјској перспективи, па су писале и објављивале књиге о међународном феминистичком покрету и историји организација.¹² Амбиција да се покрету прикључе „све жене света“ постала је темељ званичних докумената: у Декларацијама Међународног женског савета из 1888. и из каснијих година писало је да је организација федерација жена свих раса, нација, вера и класа. Од истих принципа полазила је и Декларација Међународне алијансе за право гласа жена из 1904. године.¹³ У пракси, обе организације су деловале на основу сарадње са националним комитетима европских и других земаља (САД, Канада, Аустралија и Нови Зеланд). Било је предвиђено да се на националном нивоу формирају организације састављене од постојећих женских удружења, локалних савета или уније удружења и институција. Њихова обавеза је била да пошаљу предлог за пријем, копије оснивачког акта, правила рада и резолуције на основу које се шаље предлог за пријем у организацију. Документи националних организација требало је да буду у складу са Декларацијама међународног покрета. Све чланице националних комитета су имале право да присуствују конференцијама и конгресима међународних организација, али нису могле јавно да наступе без позива председавајуће конгреса. У Међународној алијанси

---

¹¹ L. Delap, M. DeCenzo, L. Ryan (Eds.), *Feminism and the Periodical Press, 1909–1918*, Vol. I, Routledge, London 2006.

¹² Нпр.: A. Zimmern, *Women's Suffrage in Many Lands*, London 1909; E. C. Stanton, *The History of Women Suffrage 1900–1920*, Vol. VI, New York 1922; Dr K. Schirrmacher, *The Modern Woman's Rights Movement*, New York 1912; *Women Suffrage in Practice*, K. Macmillan (Ed.), London 1912; E. Snowden, *The Feminist Movement*, London and Glasgow 1913.

¹³ „The Constitution and Standing Orders of the ICW“, 1912; „Declaration of Principles Adopted in Accordance with Instruction of Delegates“, Berlin 1904, у: *Jus Suffragii Centenary Edition 1904–2004*, 6. <http://womenalliance.org/old/pdf/IAWCentenaryEdition19042004webversion.pdf>

национални комитети су могли да пошаљу до шест делегаткиња и шест њихових заменица. Управљачка хијерархија се састојала од председнице и потпредседнице, извршног одбора и посебних комитета који су се бавили одређеним питањима. Национална удружења су била дужна да плаћају чланарину и да повремено шаљу извештаје о стању женских права у својим земљама.¹⁴ Велики светски конгреси одржавани су сваких пет (Међународни савет) односно две године (Алијанса), а у међувремену су руководство и извршни комитети организовали конференције у Европи и Канади. Информације о раду су биле доступне у извештајима са конгреса и конференција и у периодици.¹⁵

С обзиром на то да се функционисање организација међународног женског покрета заснивало првенствено на сарадњи с националним комитетима, неутралан однос према појединим државним националним политикама у свету који је већ био дубоко политички и економски подељен, истакнут је у Декларацијама као један од примарних захтева. Незаузимање страна у политичким сукобима и искључивање свих политичких и верских контроверзних питања из дискусија, високо је позиционирано на листи вредности. Очекивало се да се сваки национални савет који жели да постане члан не меша у независност, јединство, методе рада другог савета или ставова и метода рада Међународног савета или Алијансе.¹⁶ Ипак, и поред ових, у теорији значајних поставки, постојала је веома јасна хијерархија у вођству и националним саветима која није потицала из организационе структуре, него је била „предодређена“ друштвеном, етничком и верском припадношћу чланица. Организацијама међународног женског покрета су доминирале представнице друштвених елита протестантског порекла из западноевропских друштава и САД. На тај начин су, како наводи Лејла Руп, репродуковани глобални односи моћи у свету. Ограничења за оне који не припадају том друштвеном и културном кругу била су условљена природом међународног организовања, али и непризнатом претпоставком о супериорности и природном вођству европских и америчког друштва.¹⁷ Присуство на конференцијама и

¹⁴ За Међународни женски савет износила је 100 \$ сваких пет година. „The Constitution and Standing Orders of the ICW“, 1912. Учеснице конгреса Међународне алијансе су плаћале котизацију. *Politics and Friendship*, 9.

¹⁵ Међународна алијанса је од 1906. издавала месечник *Jus Suffragii*. Одржала је конференције у Копенхагену 1906. и Амстердаму 1908. године.

¹⁶ „The Constitution and Standing Orders of the ICW“, 1912; *Politics and Friendship*, 37.

¹⁷ L. Rupp, *Constructing Internationalism: The Case of Transnational Women's Organizations 1888–1945*, *American Historical Review*, Vol. 99, No. 5 (December 1994) 1577.

конгресима и учешће у раду различитих тела организација подразумевало је предузимање дугих и скупих путовања. Њих су могле да приуште жене у зрелијим годинама које су имале сопствена средства или национални и међународни углед помоћу кога су могле да привуку донације. Некима од њих је управо новац који поседују омогућио да се вину високо у руководством међународних организација,¹⁸ а у неким случајевима су пријатељи, патрони или националне организације пружали финансијску подршку. Извесно је да без обезбеђења средстава жене нису могле да учествују на сцени међународног покрета. Осим финансија, знање језика је такође могло да представља баријеру, јер су у употреби били енглески, француски и немачки. Често се дешавало да представнице различитих земаља владају добро само једним од ових језика па нису биле у могућности да прате саопштења на остала два. Представнице националних комитета из земаља са других континената доживљавале су као дискриминацију праксу организовања конгреса, конференција и састанака искључиво у земљама западне Европе. Предлози да се сусрети уприличе у Аустралији или Јужној Америци, па чак и у Шпанији или на Балкану изазивали су буру негодовања у руководством покрета.¹⁹

Посматрано са становишта конструисања колективних идентитетских политика међународног женског покрета које су постале предмет истраживања женске/родне историје последњих деценија, уочено је да су оне засниване на истицњу родних разлика између жена и мушкараца и конструисању посебног, одвојеног света жена. Представа о међународном универзалном женском *сестринству* у оквиру Међународне алијансе за право гласа жена грађена је, према речима Мајнеке Бош, на темељу идеје о једнакости свих жена и истоветности њихових интереса.²⁰ Есенцијалистичко становиште да је мајчинство, односно биолошки капацитет жена за репродукцију, оно што их чини „чуварима људске расе“, „мајкама нација“, служило је као спона у пропагирању идеја и циљева међународних женских организација. Из овога је следила и проблематична теза о суштинском пацифизму жена.²¹ Међутим, представа о јединству жена на којој је истрајавало вођство покрета била је у супротности са бројним разликама које су се испољавале у вези са многим питањима феминистичког деловања, концептом „универзалног сестринства“, али

¹⁸ Пример Британке Марџори Ешби (Margery C. Ashby), председнице Међународне алијансе за право гласа жена 1923–1946. *Исто*.

¹⁹ *Исто*, 1579.

²⁰ *Politics and Friendship*, 23–35.

²¹ О томе вид. N. Y. Davis, *Gender and Nation*, London 1997; L. Rupp, *Constructing Internationalism*, 1583; *Politics and Friendship*, 35.

и реалних културних, класних, верских и националних разлика. Њих је вођство Алијансе у циљу очувања идеје о есенцијалном јединству и једнакости жена понекад покушавало да превазиђе намерним истицањем често романтизованих и пренаглашених представа о разликама.²² Помињање националних посебности и у службеним извештајима са конференција учинило је да они постану разумљиви и прихватљиви националним комитетима, јер су садржали објашњење за етничке, националне, друштвене особености на националном и регионалном нивоу. На другој страни, у погледу установљавања визуелног идентитета организација, на конгресима и конференцијама су коришћене двоструке праксе: интернационалне и националне. У обе организације су на пример осмишљени симболи (брошеви и беџеви) које су учеснице носиле на реверима у време одржавања конференција.²³ У исто време међународни карактер конференција и конгреса наглашаван је истицањем државних застава у лобијима конгресних сала или поред места на коме су седеле представнице националних комитета, извођењем државних химни²⁴ а понекад и одевањем националних костима. Пошто су брошеви сматрани за алтернативу националним симболима, њихово ношење је било схватано као израз припадности организацији, али и посвећености ширим циљевима интернационалног феминизма.²⁵ Пропагандно деловање у циљу што веће међународне видљивости било је појачано осмишљавањем банера, застава покрета и поштанских маркица.²⁶ За конгресе су компоноване и специјалне химне. Једна од њих је, под називом Женино ослобођење, изведена на отварању конгреса у Стокхолму 1911. године.

Уобличавање колективног интернационалног духа у две међународне организације није значило да је постојала потпуна сагласност о односу према појединачним националним идентитетима. За неке је, како наводи Лејла Руп, интернационализам имао подједнаку важност као и јака

²² Током одржавања конгреса у Лондону 1909. продефиловала је поворка 1.000 жена које су у 90 костима представљале различите професије и биле су одевене у средњовековне, националне, академске, радничке, војне костиме и униформе. *Politics and Friendship*, 38.

²³ Међународни женски савет од 1908. (беџ са натписом ICW), Међународна алијанса 1906. (фигура богиње правде и натпис *Jus Suffragii*).

²⁴ На конгресу у Стокхолму 1911. се догодио инцидент када је приликом свечаног уласка делегације Француске изведена немачка химна. L. Rupp, *Constructing Internationalism*, 1594.

²⁵ L. Rupp, V. Taylor, *Forging Feminist Identity in an International Movement*, 371.

²⁶ *Report of the 6th Conference IAWS*, Stockholm 1911, Box 1, Folder 8, p. 8, Sophia Smith Collection, Smith College Special Collection, Northampton MA.

национална лојалност, осим у случају конфликта када је предност давана национализму. Међународни савет је 1905. године додао нови члан у свој Устав према коме се из јурисдикције Савета искључују сва политичка и религиозна питања која због контроверзне природе утичу на односе између две или више земаља. И Међународна алијанса је усвојила 1909. године подзаконски акт о потпуној неутралности у свим питањима која су стриктно национална, уз поштовање слободе деловања и независности сваког придруженог националног комитета у матичним земљама.²⁷ У ратним околностима током 1914. а посебно 1915. године показало се да се велики број представника националних комитета одређивао у складу са националним интересима и привремено остављао по страни борбу за остваривање грађанских и политичких права, као и дух интернационализма. Дилема између лојалности нацији и супротстављања рату за многе феминисткиње у земљама које су биле у ратним сукобима била је сувишна. Ипак, један број жена је наставио да води међународну борбу против милитаризма и рата.²⁸

Политика отворености према пријему „свих жена из свих земаља света“ у међународне организације подразумевала је развијање и примену одређених пропагандних и делатних стратегија вођства. Перцепција о државама или националним заједницама изван англоамеричког и западноевропског културног круга садржана је, између осталог, у начину на који су ове земље или народи груписани и означавани у званичним извештајима или у историјама покрета: према географској позицији (нпр. балканске земље), према етничком пореклу (словенске земље, оријенталне и словенске земље) или у комбинацији географског и етничког принципа (балканско-словенске земље).²⁹ Лидерка међународног женског покрета Американка Кери Чемпан Кет (Carrie Champan Cat) је овако сагледала стање на Балкану 1913. године: „There are wrongs of countries and of classes to be righted, but the wrongs of women are common to all races and nations“.³⁰ Политичка садржина ове изјаве донекле је релативизирана дипломатским уметањем вишег циља: исправљање неправди према свим

²⁷ L. Rupp, *Constructing Internationalism*, 1587.

²⁸ К. Офен, *Европски феминизми 1700–1950*, 283; S. Oldfield, *Mary Sheepshanks edits*, 130–133.

²⁹ *Women Suffrage in Practice*, London 1913, IV; E. Snowden, *The Feminist Movement*, II; Dr K. Schirmacher, *The Modern Woman's Rights Movement*, XVI.

³⁰ („Тамо постоје неправде земаља и класа које треба исправити, али су неправде према женама заједничке за све расе и нације“, прев А. С.) L. Rupp, *Constructing Internationalism*, 1585.

женама света. У Међународној алијанси за право гласа жена дошло је до промене након што су жене у неким земљама извојевале потпуно или делимично право гласа крајем 19. и у првој деценији 20. века (Аустралија, Нови Зеланд, Финска, Данска, Шведска, неке државе у САД). Иако су њихове представнице јавно истицале да „посао“ није завршен, ипак је дошло до померања политичких захтева. Јавна расправа о будућности организације је на конгресу Алијансе у Стокхолму 1911. године била усмерена на чињеницу да су многе жене и даље биле без политичких права „посебно на Истоку Европе“ и да је задатак организације да најпре њима пружи помоћ.³¹ Та помоћ састојала се у декларисаном разумевању за околности у којима се налазе поједини национални савети, посетама појединим земљама, држањем пропагандних предавања и оштром агитацијом. Резултати ове мисионарске стратегије су били видљиви. Током прве деценије 20. века у већини европских држава образовани су национални савети у којима су биле окупљене женске организације и удружења. Они су се потом прикључивали организацијама међународног женског покрета. На Балкану то је најпре учинила Бугарска у којој је женски савез основан 1901. године а 1907. године је у своја правила унео захтев за пуном политичком и грађанском равноправношћу жена и мушкараца.³² Национални савет у Грчкој је настао 1908. када је и приступио међународним организацијама.³³

Настојања да се Србија укључи у међународни женски покрет забележена су још деведесетих година 19. века. У оквиру међународне преписке Ема Ларан, секретарка Међународног женског савеза, се обратила Косари Цветковић³⁴ с предлогом о организацији јединственог савета Српкиња и његовом прикључивању интернационалном покрету. Међутим, њен и став тадашњих ауторитета био је да нису сазрели услови за овакву организацију.³⁵ Српски народни женски савез није одмах по

³¹ Исто.

³² К. Даскалова, Ж. Назърска, *Женское движение и феминизми в България (средата на 19-средата на 20. век)*. *Women's Movement and Feminisms in Bulgaria (1850s–1950s)*, Софија 2006, 12.

³³ *Women in Changing World. The Dynamic story of the International Council of Women since 1888*, London 1966, 261; У Угарској је основан 1904. године. Исто, 254.

³⁴ Косара Цветковић (1867–1953) наставница географије и уметности у Вишој женској школи у Београду, преводилац, писац, илустраторка, ауторка монографије *Виша женска школа у Београду. Педесетогодишњица* (1913) и бројних чланака, есеја и песама.

³⁵ Цветковићева је послала писмо Аркадију Варађанину, уреднику новосадског Женског света, који га није објавио. Ј. Лазаревић, *Српски народни женски савез*

оснивању 1906. године приступио међународним организацијама. Цео контекст у коме је дошло до стварања јединствене националне организације жена у Србији био је обележен недоумицама у вези потребе за таквом организацијом, недостатком информација, неразумевањем смисла међународног окупљања, осећањем притиска и принуде које спроводе представнице међународних организација, сукобљавањем ставова. У позадини, постојало је јако нерасположење већине жена у удружењима према феминистичком дискурсу уопште а посебно је идеја о стицању политичких права била далека и, како је често навођено, преурањена.³⁶ Међутим, ови отпори нису били особеност српске средине. Недоумице и затвореност у оквиру локалних удружења и њихових циљева били су типични за многе земље.³⁷ Идеја о оснивању савеза у Србији потекла је са конференције стручног одбора филантропске секције Међународне алијансе одржане у Паризу у мају 1906. године којој је присуствовала Јелена Лазаревић, наставница Више женске школе и секретарка Кола српских сестара, иначе добро упућена у рад Француског женског савеза. Неколико месеци касније Одбор економске секције састао се у Хагу и одредио да интересе Алијансе на Балкану заступа Немица др Кете Ширмахер (Kaethe Schirmacher), докторка филозофије и феминисткиња. Непосредно пред њен долазак у Београд, основан је и Српски народни женски савез. Поступак пријема у међународне организације трајао је, међутим, неколико година. Осим административне процедуре, један од најважнијих услова за чланство у Међународној алијанси био је да се међу циљевима националних савета нађе и захтев за женско право гласа. На једној страни, процес дефинисања циљева Српског народног женског савеза, па и стидљивог истицања права гласа као другостепеног циља, зависило је од моћи убеђивања малобројних представница Савеза. У јавности су оне наступале са аргументацијом да је учлањење у међународни покрет изузетно важно да би се у свету шириле информације о

и Међународни женски савез, Домаћица, бр. 12 (1906) 358. N. Božinović, *Žensko pitanje u Srbiji u 19. i 20. veku*, Beograd 1996, 77.

³⁶ Д. Иванић, *Предавање др Кети Ширмахерове и наше женске прилике*, Домаћица, бр. 12 (1906) 359–366; *О српском народном женском савезу и његовим задацима*, Домаћица, бр. 1 (1912) 246–259; N. Božinović, *Žensko pitanje u Srbiji*, 77–81; А. Столић, *Сестре Српкиње*, 165–172.

³⁷ У „Домаћици“ се наводи да је ово посебно важило за земље у којима је становништво већински било католичког верског опредељења. Њихове представнице су с неповерењем гледале на протестантско вођство међународног покрета. Бр. 12 (1906) 366.

Србији, Српкињама и њиховим доприносима друштву и држави. Ово образложење је постало изузетно актуелно после анексије Босне и Херцеговине 1908. године.³⁸ Вођство Алијансе је, на другој страни, било толерантно према постепеним корацима Српског савеза у погледу испуњења услова за придруживање организацији. У Уставу Алијансе, усвојеном 1909. године, издвојена су два кључна услова за пријем: национални комитети морају да укључе право гласа као циљ рада „осим ако локални услови то не допуштају“ и морају да имају развијену мрежу установа на локалном нивоу.³⁹ До званичног пријема у обе организације, неке представнице Србије су присуствовале појединим конференцијама у Европи, али нису учествовале у њиховом раду.

С обзиром на то да у нашој литератури постоји велика збрка у вези са датумима прикључивања Српског савеза међународним организацијама и личностима које су га представљале на конгресима, чему је доста допринела нејасна хронологија и мешање назива два међународна удружења у часопису Домаћица, важно је да се наведе да је Српски народни женски савез имао статус братског (у овом случају сестринског) савеза на конгресу Међународне алијансе у Лондону 1909. године и представљала га је Ана Христић.⁴⁰ Од 1910. године Србија, име и адреса председнице Савеза Савке Суботић⁴¹ налазе се на меморандуму у званичној преписци Алијансе.⁴² Као пуноправну чланицу Алијансе Србију заступа Драга Симић Хулктивист⁴³ на конгресу у Стокхолму 1911.

³⁸ *Предавање Катарине Холец у Великом Градишту 1912*, Домаћица, бр. 3 (1913) 67.

³⁹ The Constitution adopted at London, *Report of the 5th Conference IAWS*, London 1909, Box 1, Folder 7, p. 145. Sophia Smith Collection, Smith College Special Collection, Northampton MA; *Women Suffrage in Practice*, London 1913, 155.

⁴⁰ Ана Христић, унука Николе Христића, кћерка пуковника Љубомира Христића и Елизабете Беси Христић, Иркиње. Студирала на Оксфорду, у време балканских ратова извештавала за Дејли Прес а 1914. године била преводилац у енглеској и шкотској мисији у Србији. Заједно са мајком подржала је оснивање Српског потпорног фонда у Лондону 1914.

⁴¹ О Савки Суботић: А. С. Ребац, *Савка Суботић*, Жена данас (1950) 46–47; Г. Стојаковић, *Знамените жене Новог Сада*, Нови Сад 2001; А. Столић, Предговор у: Савка Суботић, *Успомене*, Београд 2001, 19–28.

⁴² *Report of the 5th Conference IAWS*, London 1909, Box 1, Folder 7; C. C. Cat to A. Jacobs, 10. March 1910. Papers Aletta Henriëtte Jacobs, inv.no. 81, Collection International Archives for the Women's Movement (IAV), in Atria, Institute on Gender Equality and Women's History, Nederland. <http://hdl.handle.net/11653/arch81>

⁴³ Драга Симић Хулктивист, бивша наставница Више женске школе, чланица Београдског женског друштва, почасна чланица Српског народног женског савеза, удата у Шведској (Норкепинг). Осим конгреса Међународне алијансе

године.⁴⁴ После доласка у Београд Канађанке Софије Санфорд (Sophia Sunford), тада чланице Извршног комитета Међународног женског савета, започела је процедура пријема Српског савеза у Међународни женски савет 1911. године. На конгресу ове организације исте године у Стокхолму учествовала је Јелена Лозанић⁴⁵, која је на седници Управног одбора Међународног савета поднела званичан захтев за афилијацију Српског савеза у Међународни женски савет.⁴⁶

Чланство, учешће у раду и наступи Српкиња на међународној сцени женског покрета суштински су се разликовали од њихових претходних искустава на интернационалном плану. Београдско женско друштво се доказало приликом наступа Краљевине Србије на светским изложбама у Паризу 1889. и 1900. године.⁴⁷ Сличан концепт примењен је и на изложбама Женског друштва у Бриселу 1906, Лондону 1907. године и у „словенском свету“, у Петрограду 1902. и посебно у Прагу 1910. године. Последња је, под називом „Српска жена“, и на симболичком и на практичном плану испунила сва очекивања од ове врсте међународне националне и културне репрезентације Србије.⁴⁸ У позадини се оцртавао и јасан политички аспект: врење у националном покрету Чеха и Чехиња против владе у Бечу⁴⁹ и напетост у односима Србије и Аустроугарске

и Међународног женског савета у Стокхолму 1911. на којима је била делегат, одржала је и предавање о Србији и Српкињама у Норкепингу.

⁴⁴ *Report of the 6th Conference IAWS*, Stockholm 1911, Box 1, Folder 8, pp. 8, 25; *Jus Suffragi*, месечник Међународне алијансе поздравно је пријем Србије у свом броју од 15. јула 1911.

⁴⁵ Јелена Лозанић Фротингхам, кћерка Симе и Станке Лозанић, удата за Џона Фротингхама, секретар Српског народног женског савеза. У време балканских ратова ради у прихватилишту за ратну сирочад „Света Јелена“ а од 1915. до 1920. у Америци и Канади прикупља средства за помоћ Србији, управља Државним одбором за помоћ Србији, организује и надгледа рад домова за ратну сирочад. После смрти оца и мужа живи у Америци. Од 1941. учествује у оснивању Одбора америчких пријатеља Југославије. Извор: <http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr/authors>

⁴⁶ *International Council of Women, Quinquennial Meeting*, Rome 1914, 8; Домаћица, бр. 12 (1911) 421.

⁴⁷ Н. Макуљевић, *Уметност и национална идеја у 19. веку*, Београд 2006, 324; А. Столић, *Сестре Српкиње*, 125.

⁴⁸ О изложби: Др С. Тројановић, *Српска жена у Прагу 1910. године*, Београд 1910; Ј. Беловић Бернаджиковска, *О отворењу изложбе „Српска жена“ у Прагу*, Домаћица, бр. 7 (1910) 25; „Српска жена“, Домаћица, бр. 4 (1910) 23–25; Т. Корићанац – Љ. Танеска, *Београдско женско друштво 1875–1941*, Београд 1995, 24–25.

⁴⁹ К. David, *Czech Feminists and Nationalism in the Late Habsburg Monarchy: The First in Austria*, *Journal of Women's History*, Volume 3, Number 2 (Fall 1991) 26–45.

после анексије Босне и Херцеговине 1908. године. Истицање духа словенства, учешће Српкиња из јужне Угарске и Босне, излагање предмета народне женске радиности од којих су неки, као на пример Јефимијин покров кнезу Лазару из манастира Раваница, припадали највреднијим експонатима српске културне баштине, носили су снажну политичку поруку: српски народ припада групи „културних народа и силно тежи напретку и цивилизацији.“⁵⁰ Овакав контекст у коме се репродукује културна улога жене био је очекиван, усавршен и пожељан, а изложба је добро пропраћена у чешкој и српској штампи.

Изложби у Прагу претходио је Конгрес словенских жена у чешкој престоници 1908. године. Скуп је организовао Савез чешких женских друштава којим је председавала Зорка Ховорка.⁵¹ Учествовало је четрдесет шест Рускиња, Пољакиња, Словакиња, Словенки, Лужичких Српкиња, Чехиња. Заступница Београдског женског друштва и Кола српских сестара била је Делфа Иванић.⁵² Теме конгреса биле су: преглед рада жене и њен будући задатак, жена домаћица-жена у породици, жена у раду за свој народ, женин рад на друштвеном пољу, образована жена-права жена. Осим тога, било је речи о заједничком раду словенских жена на „општим идеалима словенства“.⁵³ У говору Делфе Иванић наглашена је подељеност, неједниство културног простора српског народа, али и карактерне и психолошке особине Српкиња: „добро срце, питомост, природна интелигенција и лако схватање, па отуд и већа склоност ка науци а не уметности.“⁵⁴ Потом је Иванић изнела преглед стања у образовању жена у Србији, упоредила став државе према запошљавању жена у Немачкој и Србији у корист Србије, навела неправде у правној регулативи у погледу наслеђивања имовине, приватне својине, назаштићености ванбрачне деце и њихових мајки, али и ниже плате, повишице и пензије чиновница и радница у односу на примања мушкараца. Истакла је егалитарност

<http://muse.jhu.edu/journals/jowh/summary/v003/3.2.david.html> .

⁵⁰ Домаћица, бр. 4 (1910) 23. Реферат Катарине Холецеове, Домаћица бр. 7 (1910) 7–10.

⁵¹ Зорка Ховорка, дев. Калић, рођена у Новом Саду, завршила Државну учитељску школу у Новом Саду и Вишу девојачку школу у Пешти, удата за др Славка Ховорку, Чеха. Током живота у Прагу заједно са мужем промовише српску културу. На чешки преводила Ј. Веселиновића, Ј. Ј. Змаја и Б. Нушића. Председница Савеза чешких женских друштава 1908–1912. Извор: <http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr/authors>

⁵² Ј. Милановић, *Делфа Иванић. Заборављене успомене*, Београд 2015, 68.

⁵³ *Домаћица*, бр. 7 (1908) 39–40.

⁵⁴ Д. Иванић, *Говор на Конгресу словенских жена у Прагу*, Домаћица, бр. 7 (1908) 12–24.

српског друштва, описала услове живота у градовима и на селу, као и односе моћи у породицама и сеоским задругама. Потом је анализирала положај Српкиња у Црној Гори, Босни и Херцеговини, јужној Угарској и на Косову и Метохији.⁵⁵ Наступ Делфе Иванић био је комбинација патриотских идеал-типских пројекција о српском друштву и држави и савремених реалних увида. Идеализација је најоучљивија у погледу става државе према положају жена, концепту материнства и жртве, величања вредности задружног живота, као и „моралних” особина („верујем да нема поштеније жене од Српкиње“).⁵⁶ Видљиво је и њено колебање према феминизму и феминистичком покрету, онако како га је разумела и сажела у реченици да се образоване жене у Србији нису одродиле од брака и породице.⁵⁷ Конгрес словенских жена из 1908. године био је по својој структури на пола пута између феминизма и словенског и националних патриотизама.

Сасвим другачија искушења очекивала су представнице Србије на конгресима и конференцијама међународног женског покрета. Припреме за конгрес Међународне алијансе за право гласа у Лондону крајем априла 1909. године су се одвијале у условима освојених политичких права жена, парламентарних или општинских, у неколико земаља. Зато је дошло до неких измена у начину организације скупа. Првенствени циљ вођства Алијансе био је да се пружи подршка борби Уније британских женских друштава за право гласа, па су поподневни термини намењени пропаганди а избор говорница био је препуштен Британском комитету. Излагања и извештаји о раду појединих националних савеза је требало да буду припремљени за штампу, али не и изложени на говорници конгреса на којој је наступ био ограничен на пет минута за вечерње термине по позиву Британки или десет минута за поподневне сесије. Препорука националним савезима је гласила да се делегирају говорнице чији се „глас добро чује“ и које су у стању да наступе без читања текста.⁵⁸ Српски народни женски савез је одлучио да га заступа Ана Христић. За њу је из Београда послата препорука Кери Чампан Кет, председници Алијансе, као и припремљен реферат.⁵⁹ Конгрес је трајао од 26. априла до 2. маја 1909. године и на

⁵⁵ Исто.

⁵⁶ Исто, 16.

⁵⁷ Исто, 14.

⁵⁸ C. C. Cat to A. Jacobs, 27. June 1908. Papers Aletta Henriëtte Jacobs , inv.no. 68, Collection International Archives for the Women's Movement (IAV), in Atria, Institute on Gender Equality and Women's History. <http://hdl.handle.net/11653/arch81>

⁵⁹ У посебној депеши Савез је поздравио почетак рада конгреса у Лондону. *Извештај о раду СНЖС за 1909*, Домаћица, бр. 3 (1910) 5. Министарство

њему су разматрана бројна питања од интереса за организацију: промена неких одредби устава, рад комитета за пријем нових чланова, комитета за заставу и беџ, међународног комитета и комитета за правила рада. Земље чланице, братски и придружени савези различитих земаља, придужени поједини чланови су поднели извештаје, изабране су нове чланице појединих одбора и коначно, председница Кери Чампан Кет поднела је адресу Конгреса. Пошто је главни циљ скупа била подршка Британкама у њиховој борби за освајање грађанских политичких права, тежиште друштвених догађаја који су пратили рад конгреса било је усмерено на јаку и активну пропаганду у различитим државним установама, музејима и на улицама Лондона.⁶⁰

Христићева је поднела реферат на поподневној сесији 1. маја када су разматрани извештај са претходне конференције у Амстердаму, дистрибуција часописа *Jus Suffragii*, итд. Чињеница да она није наступила у групи земаља и удружења у статусу братских (сестринских) чланица на поподневној сесији првог дана рада конгреса може се објаснити једино првенством које су имали представници/це бројних британских удружења у истом статусу. Њено излагање, прво на сцени међународног женског покрета, било је испраћено „громким и топлим аплаузом“.⁶¹ Реферат Ане Христић, чија је ауторка Милка Вуловић, председница Друштва кнегиња Љубица и потпредседница Српског савеза, започиње освртом на политичку прошлост (средњовековно царство, пет стотина година турске управе и одбране запада од „најезде варвара“) и садашњост српског народа, посебно на неправде чији је врхунац била Анексија Босне и Херцеговине. И зато је апеловала: „И поносита кћи ове државе данас сузним очима погледа на вас, племените Енглескиње и све свесно женскиње и моли да од отмицара, оне отровне змије (мисли на Аустроугарску, прим. А.С.) за цело Српство, спасете њен народ, јер га је она (Српкиња) изродила“.⁶² Затим је навела два главна задатка Српског народног женског савеза, национално питање и право гласа жена, јер „иако у Србији жена стоји са човеком скоро равноправно у служби јавног рада и зараде, ипак она и као жена и као мајка тражиће своје право онде где је њен понос увеређен

иностраних дела је одвојило 300 динара за трошкове Ане Христић. Домаћица, бр. 1 (1910) 20.

⁶⁰ *Report of the 5th Conference IAWS, London 1909*, Box 1, Folder 7.

⁶¹ Исто, 51. Успело представљање Ане Христић било је тема неслужбених разговора и током конгреса у Стокхолму 1911. Д. Симић Хулктвист, *Извештај поднесен Српском народном женском савезу са конгреса за женско право гласа у Стокхолму*, Домаћица, бр. 9 (1911) 325.

⁶² *Домаћица*, бр. 5 (1909) 20.

и, поред рада на националном питању, она ће живо делати и на добијању права гласа“.⁶³ Уследило је представљање установа и удружења жена у Србији, доприноса женског хуманитарног и добротврног рада претходних деценија, изнесени су статистички подаци о становништву Србије и српском народу изван граница Краљевине, о образовању жена, њиховим занимањима и позицијама у државној служби. Још једном је поменута анексија, овог пута као разлог за слабију иницијативу Српкиња у борби за женска права.⁶⁴

Иако је Христићева, према упутствима за организацију конгреса имала спреман реферат за штампу, у извештају о раду скупа у Лондону, објављен је знатно измењен текст.⁶⁵ У њему нема историје, политичких ставова и апела, него су изнесени подаци о положају жена у Србији у оквиру образовне политике, запошљавања, структуре школованих жена и ангажману жена у удружењима хуманитарног и добротворног карактера. Очигледно је идеја ауторке реферата била да се трибина међународне Алијансе искористи за представљање Србије и Српкиња пре свега у духу политичко-патриотске репрезентације а подаци о постојећим праксама у погледу права жена често су преувеличани и улепшани (питање скоро изједначених права мушкараца и жена пред државом, наводи о вишедеценијској отворености Велике школе односно Универзитета за жене, великом броју студенткиња, запошљавању жена које зависи само од новца којим држава располаже итд.). На другој страни, редактор штампаног извештаја се чврсто држао политике Алијансе да актуелна међунационална и међудржавна питања не спадају у домен женског покрета. Због тога је извештај о Српском савезу, као и већина других, састављен према достављеним подацима, али сведен на практична питања женског деловања и домета на пољу еманципације.

Наступ Ане Христић у Лондону 1909. године имао је значајног утицаја на рад Српског народног женског савеза. У „Домаћици“ је током следеће године у неколико бројева објављиван материјал са конгреса: извод из Резолуција, као и извештаји из европских земаља. Први текст у коме су дати преводи извода из Резолуција објављен је без потписа, док је извештаје из других земаља приредила Јелена Лозанић. Осим свечарског тона и набрајања успеха Алијансе, међу којима се помиње

---

⁶³ Исто, 21.

⁶⁴ Христићева је поменула да је Савез послао петицију леди Изабел Абердин, председници Међународног савета жена у којој се апелује на њен утицај у Енглеској и у свету у вези са Анексијом. Исто.

⁶⁵ *Report of the 5th Conference IAWS*, London 1909, Box 1, Folder 7, 133–135.

и чињеница да је у Србији основана национална организација за право гласа, Резолуције су садржале и одређена упутства о будућем раду. У једној од њих је наглашена потреба да национални савези активније раде на пољу постизања грађанских и политичких права жена. Међутим, у српској редакцији текста објављеног у „Домаћици“ нашло се и решење о обавези сваког националног савеза да већ током 1910. године припреми законске акте у свим оним областима права у којима постоји различит третман за мушкарце и жене: право наслеђивања, брачно право, радно право, право у вези деце итд. Оваква „алинеја“ не постоји у Резолуцијама у изворном тексту Извештаја на енглеском језику.⁶⁶ Није сасвим јасно да ли је реч о случајности или настојању да се уметањем овако конкретног задатка убрзају захтеви за променом положаја жена у Србији. Српски савез је током 1911. године радио на припреми промене Закона о положају чиновница, Закона о наслеђивању и имовини а 1912. године ангажован је правник Милан В. Ђорђевић да припреми предлог о измени ових законских одредби. Народној скупштини је те године упућен и Меморандум са захтевом за стицање права гласа.⁶⁷

Позив за учешће Српског савеза на конгресу Алијансе у Стокхолму од 12. до 16. јуна 1911. године био је насловљен на председницу Катарину Миловук.⁶⁸ Савез је одлучио да га заступа Драга Симић Хулктвист⁶⁹ која је стала за говорницу у редовном програму конгреса и у неслужбеном делу, приликом једне од свечаних вечера. Осим службеног дела у коме су поднети извештаји о раду свих савеза, адресе коју је поднела председница Алијансе,⁷⁰ главне теме дискусије биле су политичке: изборна права

⁶⁶ *Домаћица*, бр. 2 (1910) 19; *Report of the 5th Conference IAWS*, London 1909, Box 1, Folder 7, 136–140.

⁶⁷ З. Јанковић, *Проблем Савеза*, Земун 1926, 12; А. Столић, *Сестре Српкиње*, 169–170.

⁶⁸ О Катарини Миловук: Г. Стојаковић, *Знамените жене Новог Сада*, I, Нови Сад 2001; Љ. Станков, *Катарина Миловук (1844–1913) и женски покрет у Србији*, Београд 2011.

⁶⁹ Драга Симић Хулктвист, бивша наставница Више женске школе, чланица Београдског женског друштва, почасна чланица Српског народног женског савеза, удата у Шведској (Норкепинг). Осим конгреса Међународне алијансе и Међународног женског савета у Стокхолму 1911, на којима је била делегат, одржала је и предавање о Србији и Српкињама у Норкепингу.

⁷⁰ Навела је и да је на изборима у Босни и Херцеговини 1910. одржаним после доношења Устава гласало и 78 жена (удовица и неудатих), на основу власништва над земљом и прихода које су имале. *Report of the 6th Conference IAWS*, Stockholm 1911, Box 1, Folder 8, 63.

жена на нивоу општина и држава, однос према политичким партијама у земљама са и без оствареног права гласа, методе ширења утицаја на чланове на Парламената и влада итд. Закључено је да ће национални савези у борби за изједначавање права жена највише успеха имати уколико не буду страначки опредељени, да Алијанса не прописује форму за ту борбу него истиче основни принцип да пол не сме бити узрок за дисквалификацију, а да сваки савез самостално одлучује о путевима којима ће захтевати своја права.⁷¹ Извештај са конгреса Драге Симић Хултквист садржи многе важне информације о политикама које су спровођене у Алијанси, корисне препоруке за представљање Србије у будућности и добре описе бројних елемената који су чинили визуелни идентитет конгреса.⁷² Ауторка текста који је Симић Хултквист превела на немачки језик и представила првог радног дана конгреса била је поново Милка Вуловић. Пре наступа представнице Србије секретарка Алијансе Мартина Крамерс (Martina Kramers) захтевала је да се из текста изоставе „све ствари које нису од актуелне важности“, јер „шта се нас то тиче што су само три милиона Срба слободни од десет милиона и да би Српкиња у Србији могла и у том погледу више да користи ако се постара да што пре добије право гласа“.⁷³ Из овога је Хултквист закључила да се Алијанса не бави националним питањима, него само оним која се тичу побољшања политичког и материјалног положаја жена. Препоручила је чланицама Српског савеза да убудуће на овакве скупове шаљу „што више репрезентативних жена“ које знају енглески, имају став и способност да јавно говоре. У другом наступу, током свечане вечере, српска представница је говорила на шведском, а потом дала неколико интервјуа шведским и немачким новинама.

Текст којим се Србија представила у штампаном Извештају са Шестог конгреса Међународне алијансе на енглеском језику потписала је Јелена Лозанић. У првим реченицама се наводи да жене у Србији „имају већ деценијама право на учешће у локалној политици, али да га нису често користиле јер су биле заузете борбом за национална права своје земље“ која је трајала пет стотина година.⁷⁴ Потом је изнела податке о неједнаким платама мушкараца и жена за исти посао у јавним службама и успехе у исправљању тих неправди, покушаје Катарине Миловук да у два маха

⁷¹ *Report of the 6th Conference IAWS*, Stockholm 1911, Box 1, Folder 8, 24.

⁷² *Извештај поднесен Српском народном женском савезу са конгреса за женско право гласа*, 323–330.

⁷³ Крамерсова је поменула и да текст Јелене Лозанић за *Jus Suffragii*, написан у сличном тону, није штампан. *Домаћица*, бр. 9 (1911) 325.

⁷⁴ *Report of the 6th Conference IAWS*, 125.

изађе на биралишта у Београду, податке о раду Српског савеза, неправде у одредбама наследног права за женску децу, однос политичких странака према праву гласа жена и петицију социјалиста у Народној скупштини у којој се оно захтева, поправљање положаја жена у неким јавним службама у погледу повећања зарада и пензија. Извештај Српског савеза завршава се неочекивано: анализом стања у Словенији у којој су жене (запослене, удовице, оне које имају породице о којима брину) добиле право гласа на локалним изборима у Љубљани, али не и право да буду изабране. У опширном објашњењу указује се на то да је интерес ове групе жена био да владини кандидати клерикалне оријентације победе и закључује да је у овом случају право гласа жена искоришћено као средство опстанка владајуће групације.⁷⁵

Представница Српског савеза Јелена Лозанић учествовала је у раду конгреса Међународног женског савета у Стокхолму, крајем августа исте године.⁷⁶ Ова организација је имала разгранатију структуру и шире поље деловања од Међународне алијансе. Њен рад је обухватао већину области од интереса за унапређење положаја жена у свету, па и питање права гласа. Лозанићева је присуствовала седницама различитих комитета ове организације, укључивала се у дискусије и користила их да говори о женама у Србији. У оквиру Комитета за образовање чија је била чланица представила је стање у образовању и школовању жена. Комитет за правни положај жене је наложио свим представницама националних савеза да до следећег скупа у Риму 1914. године припреме извештаје о наследном праву и брачним политикама у својим земљама. Захтев Србије, савеза западне Аустралије и Финског савеза за пријем у организацију, једногласно је прихваћен на седници Управног одбора.⁷⁷ Посебне резолуције донете су на седници Комитета за мир и арбитраже, међу којима је и захтев да се у програмима образовних установа и уџбеницима пропагирају идеје мира и решавања конфликта мирним путем.

Сматра се да је Конгрес Међународне алијансе за право гласа жена у Будимпешти у јуну 1913. године био највећи и најрепрезентативнији предратни конгрес јер му је присуствовало четири стотине жена (и мушкараца), представница двадесет четири национална савеза.⁷⁸ Једна од организаторки конгреса Розика Швимер, упутила је посебан позив

⁷⁵ *Report of the 6th Conference IAWS*, 127.

⁷⁶ Средства за пут (500 динара) обезбедило је Министарство иностраних дела. *Домаћица*, бр. 3 (1912) 80.

⁷⁷ Ј. Лозанић, *Реферат са седница Међународног женског савеза, Штокхолм 24–30. август 1911*, *Домаћица*, бр. 12 (1911) 421–427.

⁷⁸ *Politics and Friendship*, 17.

Српкињама из јужне Угарске да учествују у његовом раду „јер нам је стало да и женскиње осталих народности Угарске у што већем броју поздравимо као учеснике“.⁷⁹ Српски народни женски савез није послао своју делегацију због почетка Другог балканског рата, али је на конгресу учествовала Савка Суботић, почасна председница Савеза. Њен говор је садржао опште погледе на економску и друштвену ситуацију у модерном свету, критику парламентарних демократија које искључују учешће жена, однос круне и парламента, женско питање и покрет, материнство. Завршила је поздравима упућеним Кери Чампан Кет и водећим угарским феминисткињама грофици Телеки, Розики Швиммер и Вилми Гликлик.⁸⁰ Њен наступ у Будимпешти испраћен је у новосадском часопису „Женски свет“, текстом Владиславе Полит „О феминизму“, у коме се наводи да је Суботићева постигла велики успех. Председница Алијансе је изразила жаљење што нема Српкиња на конгресу и наду да ће се убудуће одазвати јер су покрету „потребне кћери тако јуначког народа да ступе у редове културних бораца женских интереса, да тако буду достојне својих витешких мужева.“⁸¹ Међутим, због почетка епохе ратова вођство Српског народног женског савеза није више учествовало у раду Међународне алијансе. Оно није сарађивало ни у изради публикације „Борба за женско право гласа у пракси“ коју је иницирала управа Алијансе после конгреса у Стокхолму 1911. године.⁸² Циљ брошуре био је да се покаже да питање политичких права жена одавно није академско, него питање од прворазредног политичког значаја.

Пред почетак Првог светског рата представница Србије Мица Поповић наступила је на конгресу Међународног женског савета

⁷⁹ G. Stojaković, *Women's World: Serbian Women's Laboratory as an Entrance into the Public Sphere*, *Serbian Studies*, Vol. 25, No. 1 (2011), Special Issue: *Serbian Women and the Public Sphere 1850–1950*, 51.

⁸⁰ *Предавање госпође Савке др. Ј. Суботића на 7. Конгресу светског савеза за право гласа женскињу у Будимпешти*, у: *Идеали Српкиње*, Нови Сад 1913, 12–21.

⁸¹ Г. Стојаковић, *нав. дело*, 52. Стојаковић је навела да је у Женском свету 1911. године објављено да је Савка Суботић била почасна чланица конгреса Међународне алијансе у Стокхолму 1911. Међутим, њеног имена нема на списку имена почасних чланица и чланова у *Report of the 6th Congress*, 52.

⁸² Сваки национални савез је требало да пошаље извештај о стању грађанских и политичких права жена у својој земљи. За Србију је била задужена Марија Вероне. Изгледа да јој из Београда није послат извештај. Објављени су крајње штури подаци, јер су активности биле „у обавези мировања током 1913.“ *Women Suffrage in Practice*, С. Macmillan, М. Stritt, М. Verone (Eds.), London–New York 1913, IX, 135 (180).

који је одржан у Риму од 5. до 14. маја 2014. године. Ревизијални и свечани део конгреса био је у знаку интернационалне и националних иконографија (заставе, химне држава из којих су дошле представнице, химна Међународног савета итд.). Председница савета Изабел Абердин (Lady Isabel Aberdeen) је закључила да је јачање организације било последица развијања међународног духа у готово свим националним савезима. Управа је изразила жаљење због смрти председница појединих националних савеза, међу њима и Катарине Миловук која је преминула 1913. године, али и због одсуства актуелне председнице Милке Вуловић.⁸³ И на овом конгресу се показало да је питање знања службених језика Међународног савета (енглеског, француског и немачког) од кључног значаја за динамику рада на седницама. Због тога је у Председничком меморандуму Абердин нагласила да учеснице треба да разумеју службене језике да би се избегло стално превођење и интерпретације. Посебно је апеловала на националне савезе да при делегирању чланица за рад у посебним комитетима бирају оне које су професионално упућене у теме о којима се расправља.⁸⁴ Српски савез је имао представнице у свим комитетима, осим у Комитету за политичка и грађанска права: др Драга Љочић, Комитет за финансије; Милка Вуловић, Комитет за мир и арбитражу; Марија Милошевић, Комитет за једнаке моралне стандарде и трговину женама; Јелена Лозанић, Комитет за правни положај жене; госпођа Чаклановић, Комитет за јавно здравље; Олга Росановић, Комитет за образовање; Милка Вуловић, Комитет за емиграцију и имиграцију.⁸⁵ Поздрављајући отварање Конгреса, Милица Поповић је на француском језику изразила своју и захвалност Српског женског савеза на позиву и учешћу јер, „ви ћете можда наћи да је мала Србија упркос кризи показала енергију и разумевање пацифистичких дужности и труди се да ради на великом послу јединства и социјалне правде, што је заједнички циљ свих наших напора, а српска жена је посвећена феминисткиња као што је била и као медицинска сестра“.⁸⁶ Потом је Поповићева поменула болан губитак због смрти Катарине Миловук, предводнице феминизма у Србији.

У годинама пред почетак Првог светског рата међународни женски покрет се налазио у позицији да делује између пацифизма и феминизма. Медијација, арбитража и мирно решавање сукоба у условима затегнутих међународних односа већ су неко време биле теме којима се бавио

⁸³ *Report on the Quinquennial Meeting*, Countess of Aberdeen (ed.), Rome 1914, 169.

⁸⁴ I. Aberdeen, *President's Memorandum*, Berlin 1914.

⁸⁵ *Report on the Quinquennial Meeting*, 468–476.

⁸⁶ Исто, 148–149.

међународни женски покрет. Када је на седници Комитета за мир и арбитражу изнесен предлог Гертруд Бемер (Gertrud Bäumer), председнице Немачког националног женског савеза (BDF), да се у резолуцији конгреса о посредовању уместо синтагме „у случају конфликта виталних интереса“ усвоји „у случају конфликта свих врста“, повела се занимљива дискусија. Неке говорнице нису биле за овај предлог јер се поступак арбитраже ретко односио на ситуације у којима су угрожени кључни интереси држава. Поповићева се обратила речима „ја вам само кажем у име Савеза да је Српски народ за посредовање и ако бисте могли одржати мир за Србију и земље Балкана, Српкиње вам не би могле довољно захвалити.“⁸⁷ И поред противљења председнице Комитета, предлог Немачке је усвојен. У делу конгреса у ком су поднесени извештаји о раду појединих националних савеза српска представница је изнела резултате у области културног и хуманитарног рада (о отварању школа за сеоске домаћице, обданишта за радничку децу, о болничаркама током балканских ратова). Навела је и феминистичке акције: обраћање надлежнима са захтевима о промени положаја запослених жена, професорки и о стицању права гласа на локалним изборима.⁸⁸

Почетак Првог светског рата није зауставио антиратне и мировне активности групе жена из међународног покрета. Предратни женски покрет се суочио и супротставио растућем милитаризму, национализму, ауторитаризму, антисемитизму и тајној политици. Међутим, вођства покрета била су, како је навела Сибил Олдфилд, самозадовољна успесима интернационализма и нису могла да сагледају његову слабост у оквирима постојећих међународних односа.⁸⁹ „Манифест жена за мир“ од 30. јула 1914. године који је предат лорду Греју, министру спољних послова Велике Британије, и раздељен страним амбасадорима у Лондону, саставиле су представнице Међународне алијансе. Немице су у децембру 1914. године у часопису *Jus Suffragii* објавиле „Отворено писмо сестрама“, наглашавајући да жене у рату деле исту судбину. У „Позиву женама свих нација“, упућеном у марту 1915. године, национални савези су позвани да се окупе на конгресу у Хагу.⁹⁰ Одржан је у априлу 1915. године у околностима рата и сукоба у већини европских земаља. Иако су

⁸⁷ Исто, 208.

⁸⁸ Исто, 384–385.

⁸⁹ S. Oldfield, *Mary Sheepshanks Edits an Internationalist Suffrage Monthly in War-time*, 119–134.

⁹⁰ Исто, 125; L. Rupp, *Constructing Internationalism*, 1590; M. Perković, *Ženska mirovna politika*, u: *Neko je rekao feminizam*, 309.

присутне делегаткиње биле углавном политички омаловажаване од стране министара иностраних послова сопствених земаља, резолуције донете на конгресу имале су значајан утицај на формулисање Четрнаест тачака Вудроа Вилсона.⁹¹

Током припрема за одржавање скупа дефинисана су два важна правила за учешће у дебатама: да се не покреће дискусија о одговорности за вођење рата и да се решења о правилима под којима ће се рат водити у будућности не разматрају.⁹² Хашки конгрес је поделио међународни женски покрет. Многе феминисткиње су одустале од интернационализма и окренуле се помоћи сопственом народу. Францускиње су одбиле да учествују и захтевале су да се Немацама ускрати гостопримство на конгресу. Сличан став имале су и највеће групације у британском женском покрету. Белгијанке су присуствовале, али нису гласале за Резолуцију о миру док је њихова земља окупирана. Немачки национални савез је одбио учешће, али су поједине групације присуствовале конгресу. По повратку у земљу суочиле су се, као и учеснице из Аустрије и Италије, с великим негодовањем и чак искључивањем из националних савеза.⁹³ Конгресу нису присуствовале ни жене из Русије, Грчке и Србије. У писму које је конгресу у име Српског народног женског савеза упутила Милка Вуловић из Ниша 21. марта 1915. године говори се о тешкој ситуацији у којој се налази Србија, али се резигнирано коментарише и одбијање конгреса да се бави питањем одговорности за рат:

„По нашем уверењу, велика је неправда да се у актуелном крвавом и ужасном конфликту остави по страни питање о томе с које стране долази агресија. Агресор је тај који је једини кривац и, остављајући по страни питање одговорности, учинило би се да се он окористи неправедним праштањем грехова. Од њега треба тражити да исправи почињену грешку, ако је могуће и колико год је могуће. Ми се само бранимо од једне од најгорих агресија које су до сада забележене у историји.“⁹⁴

Овај извод из писма Милке Вуловић најбоље илуструје немоћ и разочарање мировном политиком која је спровођена у вођству међународног женског покрета.

⁹¹ S. Oldfield, *Mary Sheepshanks edits an internationalist suffrage monthly in wartime*, 134.

⁹² *International Congress of Women, Hague April 27th to May 1st 1915, Report*, Amsterdam 1915, 33–34; J. Adams, E. G. Balch, A. Hamilton, *Women at Hague*, New York 1915, 147.

⁹³ L. Rupp, *Constructing Internationalism*, 1592.

⁹⁴ *International Congress of Women, The Hague April 27th to May 1st 1915, Report*, Amsterdam 1915, 310 (захваљујем Зорици Ивановић за превод са француског).

Наглашен феминистички политички активизам организација међународног женског покрета почетком 20. века представљао је потпуно нов феномен из кога ће се у наредним деценијама развити неколико праваца деловања и утицаја: мировна политика при организацији Лиге народа (касније Уједињених нација), борба за равноправност жена, за права детета итд. До Првог светског рата руководства Међународне Алијансе и Међународног женског савета, састављена од жена из економски најразвијених друштава западне Европе и САД, дефинисала су прецизне циљеве рада: снажење покрета увећањем броја чланица, изградња колективног интернационалног духа (уз поштовање националних особености на репрезентативном нивоу), постизање друштвене, економске и политичке равноправности жена и мушкараца. Праксе које су спровођене увек су биле усмерене ка остварењу конкретног циља. Смисао за практична решења посебно се показао у истрајавању на идејама интернационализма и колективног женског идентитета иако оне нису биле у сагласности са растућим напетостима у међународним односима. Став о немешању у случају сукобљених интереса појединих националних савеза био је разумљив да се не би осипало чланство. У позадини, постојало је специфично осећање моћи водећих представница које је проистицало из њихове друштвене позиције, али и политичке и економске снаге држава из којих су потицале. У том смислу је политика коју су спроводиле одражавала распоред снага у постојећим међународним односима. Перцепција малих националних држава Балкана уочљива је у темама које су биле у фокусу вођствима организација када је реч о овим земљама. Дobar пример је свакако писмо председнице Међународног савета с приложеним меморандумом др Берте Папенхајм (Bertha Pappenheim), феминисткиње из Немачке, упућено женама од утицаја у Грчкој, Бугарској, Румунији и Србији.⁹⁵ У њему се апелује да употребе свој ауторитет у спречавању трговине белим робљем, јер се страхује да се она у овим земљама одвија у великој мери.

Искуство представница Краљевине Србије на светским и изложбама у словенском свету имало је сасвим другачије дискурзивне одлике од учешћа у раду међународних феминистичких организација. У првим наступима на конгресима Алијансе оне нису имале сазнања о томе како да најбоље представе своју земљу и тежње сопственог женског покрета, јер оне уствари још нису биле ни дефинисане. Зато су феминистичку говорницу схватиле као трибину за причу о угроженим националним интересима. Посматрано шире, европско јавно мњење је пратило догађаје

⁹⁵ *Report on the Quinquennial Meeting*, 57.

на Балкану, анексију Босне и Херцеговине 1908. године и протесте у Србији против Аустроугарске и није било наклоњено политици Београда. За ефикасније представљање у свету очигледно нису имале ни финансијских средстава а није постојало ни разумевање и интересовање бољестојећих кругова у друштву да им се помогне. Зато је, осим Јелене Лозанић, обично делегирана по једна представница која је стално или привремено живела у градовима у којима су се одржавали скупови (Ана Христић у Лондону и Драга Симић Хулктивист у Стокхолму). Посебна околност, која је можда утицала на садржину њихових говора и извештаја, је да су биле помогнуте средствима из државног буџета. Само је Драга Симић уложила сопствени новац за учешће на два скупа 1911. године. Ипак, после неколико година показале су смисао за практично и са више самопоуздања у наступима износиле су податке о раду Српског савеза који су били очекивани за овакве прилике. Први светски рат и окупација Србије прекинули су званичне контакте Српског савеза са међународним покретом. У оштром писму председнице Милке Вуловић из ратом опустошене Србије сажета су сва вишегодишња искуства и разочарања неким политикама међународних феминистичких организација.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Литература – Secondary Works

- Aberdeen I, *President's Memorandum*, Berlin 1914.
- Adams J., Balch G. E., Hamilton A., *Women at Hague*, New York 1915.
- Božinović N., *Žensko pitanje u Srbiji u 19. i 20. veku*, Beograd 1996.
- David K., *Czech Feminists and Nationalism in the Late Habsburg Monarchy: The First in Austria*, *Journal of Women's History*, Volume 3, Number 2 (Fall 1991) 26–45. <http://muse.jhu.edu/journals/jowh/summary/v003/3.2.david.html>
- Davis N. Y., *Gender and Nation*, London 1997.
- Feminism and the Periodical Press, 1909–1918*, Eds. Delap L., DeCenzo M., Ryan L, Vol. 1, Routledge 2006.
- International Congress of Women, The Hague April 27th to May 1st 1915, Report*, Amsterdam 1915.
- International Council of Women, Quinquennial Meeting*, Rome 1914.
- International Women Suffrage News, *Jus Suffragii Centenary Edition 1904–2004*. <http://womensalliance.org/old/pdf/IAWCentenaryEdition19042004webversion.pdf>
- Oldfield S., *Mary Sheepshanks edits an internationalist suffrage monthly in wartime: Jus Suffragii 1914–19*, *Women's History Review* 12:1 (2003) 119–134. <http://dx.doi.org/10.1080/13664530300200350>
- Perković M., *Feminizam i pacifizam*, *Neko je rekao feminizam*, ur. A. Zaharijević, Beograd 2012, 308–310.
- Politics and Friendship. Letters from the International Women Suffrage Alliance 1902–1942*, Ed. M. Bosch, Ohio State University Press, 1990.
- Report of the 5th Conference IAWS*, London 1909, Box 1, Folder 7, p. 145. Sophia Smith Collection, Smith College Special Collection, Northampton MA
- Report of the 6th Conference IAWS*, Stockholm 1911, Box 1, Folder 8, Sophia Smith Collection, Smith College Special Collection, Northampton MA
- Rupp L., *Constructing Internationalism: The Case of Transnational Women's Organizations 1888–1945*, *American Historical Review*, Vol. 99, No. 5 (December 1994) 1571–1600.
- Rupp L., Taylor V., *Forging Feminist Identity in an International Movement: A Collective Identity Approach to Twentieth-Century Feminism*, *Signs* (Winter 1999) 363–386. <http://signsjournal.org/>
- Schirmacher dr K., *The Modern Woman's Rights Movement*, New York 1912.
- Snowden E., *The Feminist Movement*, London and Glasgow 1913.
- Stanton E. C., *The History of Women Suffrage 1900–1920*, Vol. VI, New York 1922.
- Stojaković G., *Women's World: Serbian Women's Laboratory as an Entrance into the Public Sphere*, *Serbian Studies*, Vol. 25, No. 1 (2011), Special Issue: *Serbian Women and the Public Sphere 1850–1950*, 21–58.
- Zimmern A., *Women's Suffrage in Many Lands*, London 1909.
- Women in Changing World. The Dynamic story of the International Council of Women since 1888*, Routledge&Kegan Paul 1966.
- Women Suffrage in Practice*, Ed. K. Macmillan, London 1913.

- Даскалова К., Назърска Ж., *Женское движение и феминизми в България (средата на 19-средата на 20. век)*, София 2006. [Daskalova K., Nazrska Ž., *Women's Movement and Feminisms in Bulgaria (1850s–1950s)*, Sofia 2006]
- Иванић Д., *Предавање др Кети Ширмахерове и наше женске прилике*, Домаћница, бр. 12 (1906) 359–366. [Ivanić D., *Predavanje dr Ketii Širmaherove i naše ženske prilike*, Domaćica, br. 12 (1906) 359–366]
- Иванић Д., *О српском народном женском савезу и његовим задацима*, Домаћница, бр. 1 (1912) 246–259. [Ivanić D., *O srpskom narodnom ženskom savezu i njegovim zadacima*, Domaćica, br. 1 (1912) 246–259]
- Иванић Д., *Говор на Конгресу словенских жена у Прагу*, Домаћница, бр. 7 (1908) 12–24. [Ivanić D., *Govor na Kongresu slovenskih žena u Pragu*, Domaćica, br. 7 (1908) 12–24]
- Извештај о раду СНЖС за 1909*, Домаћница, бр. 3 (1910) 1–7. [Izveštaj o radu SNŽS za 1909, Domaćica, br. 3 (1910) 1–7]
- Јанковић З., *Проблем Савеза*, Земун 1926. [Janković Z., *Problem Saveza*, Zemun 1926]
- Корићанац Т. – Танеска Љ., *Београдско женско друштво 1875–1941*, Београд 1995. [Korićanac T. – Taneska Lj., *Beogradsko žensko društvo 1875–1941*, Beograd 1995]
- Лазаревић Ј., *Српски народни женски савез и Међународни женски савез*, Домаћница, бр. 12 (1906) 357–360. [Lazarević J., *Srpski narodni ženski savez i Međunarodni ženski savez*, Domaćica, br. 12 (1906) 357–360]
- Лозанић Фротингхам Ј. [Ložanić Frontinham J.], <http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr/authors>
- Лозанић Ј., *Реферат са седница Међународног женског савеза, Штокхолм 24–30. август 1911*, Домаћница, бр. 12 (1911) 12–21. [Ložanić J., *Referat sa sednica Međunarodnog ženskog saveza, Štokholm 24–30. avgust 1911*, Domaćica, br. 12 (1911) 12–21]
- Макуљевић Н., *Уметност и национална идеја у 19. веку*, Београд 2006. [Makuljević N., *Umetnost i nacionalna ideja u 19. veku*, Beograd 2006]
- Милановић Ј., *Делфа Иванић. Заборављене успомене*, Београд 2015. [Milanović J., *Delfa Ivanić. Zaboravljene uspomene*, Beograd 2015]
- Офен К., *Европски феминизми 1700–1950. Политичка историја*, Београд 2016. [Ofen K., *Evropski feminizam 1700–1950*, Beograd 2016]
- Предавање госпође Савке др. Ј. Суботића на 7. Конгресу светског савеза за право гласа женскињу у Будимпешти*, Идеали Српкиње, Нови Сад 1913, 12–21. [Predavanje gospođe Savke dr. J. Subotića na 7. Kongresu svetskog saveza za pravo glasa ženskinju u Budimpešti, Ideali Srpkinja, Novi Sad 1913, 12–21]
- Симић Хулктивист Д., *Извештај поднесен Српском народном женском савезу са конгреса за женско право гласа у Стокхолму*, Домаћница, бр. 9 (1911) 324–328. [Simić Hultkvist D., *Izveštaj podnesen Srpskom narodnom ženskom savezu sa kongresa za žensko pravo glasa u Stokholmu*, Domaćica, br. 9 (1911) 34–328]
- Столић А., *Сестре Српкиње. Појава покрета за еманципацију жена и феминизма у Краљевини Србији*, Београд 2015. [Stolić A., *Sestre Srpkinja. Pojava pokreta za emancipaciju žena i feminizma u Kraljevini Srbiji*, Beograd 2015]
- Тројановић др С., *Српска жена у Прагу 1910. године*, Београд 1910. [Trojanović dr S., *Srpska žena u Pragu 1910. godine*, Beograd 1910]
- Ховорка З. [Hovorka Z.], <http://knjizenstvo.etf.bg.ac.rs/sr/authors>

Ana Stolić

BETWEEN NATIONALISM AND INTERNATIONALISM
Serbian women at congresses of organisations of the international women's movement until the First World War

Summary

The paper analyses the participation of female representatives of the Serbian National Women's Union at congresses of the International Woman Suffrage Alliance and the International Alliance of Women in the decade before the outbreak of the First World War. The Serbian National Women's Union, established in 1906, went through the years-long process of defining its objectives, including the request that women be granted the right to vote. On the other hand, the increasingly powerful international women's movement, through strong agitation, imposed its objectives, rules and spirit of internationalism. Starting from the assumption that appearances of Serbian women within the international women's movement were different from their hitherto experiences of presentation which were fully marked by national cultural and political features (world exhibitions, exhibitions and congresses of Slavic women), the paper analyses the content of their speeches and presentations, reports from congresses, available international correspondence. A focus is placed on aspects of their participation in international organisations of the women's movement, which reflects not only feminist, but also political and social problems in Serbia, as well as global power relations in policies of the international women's movement until the First World War.

Keywords: feminism, international women's movement, Serbian women, nationalism, internationalism.

Чланак примљен: 27. 03. 2018.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 01. 06. 2018.